

І. Ю. Клевец

Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

Тенденції індивідуалізації сучасного Соціального конфлікту

У статті проаналізовані тенденції соціальної індивідуалізації та індивідуалізації сучасного соціального конфлікту через призму концепцій Р. Дарендорфа, У. Бека, А. Турен. Дані концепції об'єднані в два концепти, що по-різному вибудовують інтерпретаційну схему тенденцій соціальної індивідуалізації та індивідуалізації сучасного соціального конфлікту.

Ключові слова: соціальний конфлікт, соціальна індивідуалізація, „інституційна індивідуалізація”, лігатури, індивідуалізація сучасного соціального конфлікту.

Для соціального розвитку ХХ ст. характерна тенденція до індивідуалізації особистого життєвого шляху індивіда у межах швидкозмінного соціального середовища. Соціальна індивідуалізація – це процес перенесення інституціональних функцій соціальних груп та спільнот, соціальних інститутів та організацій на індивіда. Завдяки цим процесам індивід постає як основний соціальний актор, який є основною соціальною рушійною силою. Процеси соціальної індивідуалізації необхідно розглядати як дермінанти індивідуалізації сучасного соціального конфлікту. Тому аналіз індивідуалізації соціального конфлікту логічно має ґрунтуватися на осмисленні проблеми соціальної індивідуалізації. Ці взаємопов'язані процеси викликали значний соціальний резонанс, запустили ряд незворотних процесів як соціальної, духовної, так і економічної та політичної природи. Деякі аспекти проблеми соціальної індивідуалізації та індивідуалізації соціального конфлікту розглядали ряд соціологи та філософи: З. Батман, М. Вебер, Е. Гідденс, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, К. Маркс, М. Фуко. [1]. Проте найбільш ґрунтовними, системними концепціями, що осмислюють ці соціальні процеси, на нашу думку, є концепції У. Бека, Р. Дарендорфа, А. Турена. Соціальний резонанс та масштабна аффіляційність, дифузійність, теоретична суперечливість та невизначеність основних понять, передумов та сутності проблеми індивідуалізації актуалізували осмислення процесів соціальної індивідуалізації та індивідуалізації соціального конфлікту крізь призму концепцій Р. Дарендорфа, У. Бека, А. Турена у даній науковій праці.

Індивідуалізація як феномен соціального життя має глибинні історичні корені. Ранні форми індивідуалізації (звичайно, це лише індивідуалізація за сутністю, а не за формою вираження) можна простежити в придворних об'єднаннях Середньовіччя, у добу Відродження, у внутрішньому аскетизмі протестантизму, у визволенні селян від феодалної залежності, в ослабленні культурно-соціальної спадкоємності поколінь між ХІХ та на початку ХХ ст. Виділені ранні форми індивідуалізації об'єднані за своєю сутністю, але відмінні за формою вираження. Як відзначає У. Бек, європейський Модерн звільнив

індивіда від історично заданих та обумовлених ролей, а традиційні опори, такі, наприклад, як релігійний колективізм, культура соціальних класів втрачають свій вплив, одночасно формуються нові форми соціальних зв'язків, такі, як нація, громадянські права, громадянське суспільство[2]. Проте залишається відкритим питання щодо історичної специфіки потягу до масового, «епідеміологічного» індивідуалізму, того, які фактори сприяли формуванню індивідуалізму, що активізується в соціальному середовищі 60-х років ХХ ст.

Осмислюючи процеси соціальної індивідуалізації, необхідно розмежувати два смислових концепти, що розкривають сутність соціальної індивідуалізації в концепціях Р. Дарендорфа, А. Турена та У. Бека. Перший концепт полягає у розумінні соціальної індивідуалізації як хаотичного, індивідуалізованого розривання індивідом соціальних зв'язків, що, зрештою, має сприяти формуванню автаркічної (цілісної, незалежної від соціальної обумовленості) особистості. Теоретично моделюючи розвиток індивідуалізації в такому розумінні, доведеного до крайності, ми прийшли б до ситуації масового розривання індивідами соціальних зв'язків, що спричинило б дестабілізацію та крах соціальної системи.

У межах першого концепту сформульовані концепції соціальної індивідуалізації Р. Дарендорфа та А. Турена. Аналіз тенденцій до індивідуалізації сучасного соціального конфлікту фрагментарно простежується в основних наукових працях німецько-британського соціолога Р. Дарендорфа, починаючи з наукової праці «Клас та класові конфлікти в індустріальному суспільстві» (1965 р.) [6]. Проте остаточно систематизується в лекціях на тему політичної свободи у ХХІ столітті – «У пошуках нового устрою»[4], що були прочитані за сприяння Фонду Круппа наприкінці 2001 на початку 2002 року в інституті культурознавства в Гессені. Визначальну роль в оформленні теоретичної проблеми відіграли події 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку.

А. Турен (відомий французький соціолог, професор університету в Нантеррі, декан відділу дослідницьких програм Вищої школи соціальних наук у Парижі, радник комітету програм демократизації при ЮНЕСКО) виклав свою теоретичну позицію щодо соціальної індивідуалізації та індивідуалізації сучасного соціального конфлікту в науковій праці «Соціальні зміни двадцятого століття». Ця наукова праця А. Турена у 1998 році англійською мовою була опублікована в журналі *International Social Science journal*, а у 2002 році перекладена В. Фоміною на російську мову й опублікована в журналі «Социологическое обозрение» [5].

Схема концепцій зазначених авторів починається з ілюстрації дестабілізованого соціуму, ознаками якого є: послаблення соціального й політичного контролю, соціальна аномія, гіпермобільність, руйнування нормативної бази, послаблення трудового суспільства, розмивання і дестабілізація соціальних класів та інших соціальних елементів, а результатом останньої ознаки є «соціальна автономізація». У межах такого

дестабілізованого соціуму, що не може гарантувати індивіду соціальної стабільності, організувати його життєдіяльність, і відбувається розривання соціальних зв'язків, тобто, індивідуалізація що детермінує ряд суспільних процесів з непередбачуваними наслідками. Загалом у межах концепцій Р. Дарендорфа та А. Турена індивідуалізація за своєю сутністю, причинами виникнення та резонансними наслідками (особливо індивідуалізація соціального конфлікту) розглядається в негативному контексті, постає як деструктивний процес сучасності.

Другий смисловий концепт описується так званою «інституалізованою індивідуалізацією». Цей термін є базовим у концепції соціальної індивідуалізації У. Бека. 26 вересня 2002 року в Ермітажному театрі Санкт-Петербурга він виступив з доповіддю «Особисте життя в нестабільному світі: індивідуалізація, глобалізація та політика [2], в якій розкрив основи авторського погляду на суспільні причини та наслідки індивідуалізації соціального конфлікту «в суспільстві Другого Модерну» [2].

За У. Беком соціальна індивідуалізація – це спільна індивідуалізація індивідів у межах інституційних нормативних засад і вимог суспільства. В умовах високодиференційованого суспільства, в якому автономізуються сфери суспільного буття, індивідуалізація постає як інтеграція індивіда з певною сферою суспільного буття, в межах якої індивід виконує певні функції покладені на нього соціальними інститутами. Таким чином, за сучасних умов індивід стає головним суб'єктом соціальної дії.

Р. Дарендорф, А. Турен та У. Бек сформулювали ґрунтовні концепції соціальної індивідуалізації, а теоретична проблема індивідуалізації соціального конфлікту осмислена лише незначною мірою. У концепціях соціальна індивідуалізація розглядається як загальносуспільний процес, що детермінує індивідуалізацію соціального конфлікту. Синкретичність теоретичних положень та ідей цих авторів щодо теоретичної проблеми пояснюється такими причинами. Індивідуалізація соціального конфлікту як соціальний процес має відносно незначну історію. На сучасному етапі розвитку соціальна індивідуалізація активізується у 60-х роках ХХ ст., відповідно процеси індивідуалізації соціального конфлікту як похідні набирають повної сили у 80-х роках ХХ ст. Проте науковий аналіз й осмислення процесів індивідуалізації соціального конфлікту набуває теоретичної актуальності саме сьогодні. У межах концепцій У. Бека та А. Турена теоретична проблема індивідуалізації соціального конфлікту є другорядною і розглядається, оскільки безпосередньо походить від проблеми соціальної індивідуалізації. Р. Дарендорф приділяє більше уваги проблемі індивідуалізації соціального конфлікту, формулює передумови та форми індивідуалізації соціального конфлікту. Тож детальніше розглянемо погляди Р. Дарендорфа, У. Бека та А. Турена на індивідуалізацію соціального конфлікту.

Проаналізувавши теоретичні напрацювання Р. Дарендорфа щодо проблеми індивідуалізації соціального конфлікту можна виділити форми

реалізації індивідуалізації. За Р. Дарендорфом формами індивідуалізації соціального конфлікту є злочин, вживання наркотиків, мафіозні структури, боротьба з панівними відносинами шляхом не участі в них, а шляхом поширення тероризму. Зазначені форми знаходяться в наростаючій (від однієї форми до іншої) детермінаційній підпорядкованості та глобальності.

З'ясовуючи причини злочину як форми індивідуалізації соціального конфлікту, Р. Дарендорф звертається до проблем глобалізації, дисфункціональності лігатур та послаблення ролі трудового суспільства, що породжують передумови, щоб вести спосіб життя на межі та по той бік права і закону. «Індивідуалізація конфлікту – соціального конфлікту без класів – має інший неприємний бік. Це злочин. Світ без опори – це світ без лігатур, міцних зв'язків, які утримують окрему людину... Трудове суспільство, що стає дедалі слабшим, зачиняє двері перед багатьма людьми, передусім молодими чоловіками, в усякому разі вони не знаходять такої роботи, в якій вони можуть знайти сенс» [4, 66]. В цьому контексті градація розуміння злочину широка – від дрібної крадіжки на вулиці до організованої злочинності зі значним масштабами та великою кількістю учасників. Злочин нерозривно пов'язаний зі вживанням наркотиків та мафіозними структурами, які Р. Дарендорф об'єднує в межах другої форми індивідуалізації соціального конфлікту, виходячи з їх структурно-функціональної, організаційної спорідненості. З одного боку, індивідуальне вживання наркотичних речовин з часом виділяє індивіда з його соціального оточення, що сприяє формуванню індивідуальної дезадаптації й апатії. З другого боку, розвивається світовий ринок збуту наркотичних речовин, що перетворився на тіньову світову економічну структуру.

Р. Дарендорф мафіозні структури називає паралельним (тобто паралельно до соціальної структури суспільства) глобальним класом, що є некогерентним, організованим світовим класом. Розпорошені в окремих країнах мафіозні структури небезпечні, оскільки здатні замість державного законного правління встановити приватну владу небагатьох і використовувати її з метою економічного прибутку. Вживання наркотичних речовин і мафіозні структури пов'язані з третьою формою індивідуалізації соціального конфлікту – боротьбою з панівними відносинами шляхом неучасті в них. Індивідуальне вживання наркотичних – речовин один з невинних прикладів, коли людина покидає на певний час суспільство, а за багаторазового повторювання ставить під сумнів життя її самої. Іншим варіантом неучасті в панівних відносинах є масова участь в альтернативних організаціях стосовно до офіційних. Щодо тероризму Р. Дарендорф зауважує: «Тут все разом: на задньому плані – відсутність привілеїв; молоді роки, прожиті в нижчому класі; дрібні, а потім більш серйозні злочини; релігійна громада на межі суспільства; далі – фанатизм і готовність до терору» [4, 67–68].

Однією з теоретичних проблем, що логічно виникає з концепції Р. Дарендорфа, є необхідність визначення взаємозв'язку форм індивідуалізації соціального конфлікту, визначених Р. Дарендорфом з реальним конфліктним протистоянням.

Індивідуальна мобілізація суспільства, соціальне піднесення є позитивними формами вираження соціальної енергії конфлікту (Вернер Зомбарт наголошував на цьому у невеликій науковій праці «Чому у Сполучених Штатах немає соціалізму?» [3]). Натомість злочин, наркотики та мафіозні структури можна розглядати як негативні форми вираження енергії соціального конфлікту. Вони швидше розсіюють енергію конфлікту, ніж консолідують. У цьому контексті Р. Дарендорф зазначає: «Конфлікт швидше розпливчастий і тому існує всюди. До деякої міри це взагалі характерна риса сучасного соціального конфлікту. Якою ж простою була класова боротьба, якщо порівняти з індивідуалізованими, непередбачуваними, невидимими протягом тривалого часу формами виявлення опору владі у світі, де поширюється глобалізація» [4, 68].

Проаналізована концепція Р. Дарендорфа індивідуалізації соціального конфлікту розкриває актуальні тенденції у розвитку сучасних конфліктних процесів. Проте, необхідно без перебільшень, крайностей, критично сприймати теоретичні положення концепції Р. Дарендорфа. У ній зроблена досить вдала спроба проаналізувати тенденції до індивідуалізації сучасного соціального конфлікту як відкритих демократичних суспільств Європи та США з традиційною індивідуалістичною орієнтацією та суспільства східних країн з їх традиційною колективістською орієнтацією. Хоча на сьогодні дотримуватися такого принципового розподілу на індивідуалістичну та колективістську світоглядні орієнтації недоцільно в умовах їх активного взаємопроникнення. На нашу думку, не варто так узагальнено поширювати основні положення концепції Р. Дарендорфа: передумови (послаблення інституціональної ролі лігатур, завершення трудового суспільства, розвиток егалітаризму, розпорошення класів) та форми (злочин, наркотики та мафіозні структури, неучасть у панівних відносинах, тероризм) індивідуалізації сучасного соціального конфлікту. На наш погляд, тероризм як форма індивідуалізації сучасного соціального конфлікту (на відміну від інших форм) у межах західних суспільств не слід розглядати як масову форму, що стає значного поширеною. Тероризм як такий іманентно не притаманний західному світогляду. У західних країнах тероризм як суспільне явище живиться енергією маргіналізованих емігрантів. Індивідуальний злочин як форма індивідуалізації сучасного соціального конфлікту більш притаманний західному світогляду та соціальній практиці. Натомість для сучасної соціальної практики ісламських країн характерне поширення протерористичних ідей, що ґрунтуються на релігійній основі. У країнах з конфуціанською та індуїстською ідеологією та релігією домінує соціальна покірність та бездіяльність. Класичним прикладом використання бездіяльності

як форми опору слід назвати кампанію непокори в Індії, ідейним керівником якої був М. Ганді.

Основні теоретичні положення концепцій У. Бека й А. Турена близькі за визначенням до сутності індивідуалізації соціального конфлікту. У. Бек, розуміючи соціальну індивідуалізацію як спільну індивідуалізацію багатьох індивідів у межах чітко визначених і заданих інституційних норм і вимог, прогнозує виникнення соціальних конфліктів на основі зростаючої індивідуалізації, що нашкоджується на перепони й обмеження у формі подібної індивідуалізації іншого індивіда, тим самим формуючи негативні суміжні кордони індивідуалізації. Суспільні інститути спонукають індивіда до індивідуалізації. А. Турен продовжує: «сьогодні всі наші зусилля підпорядковані меті забезпечення індивідові та общині свободи у створенні сенсу їх існування» [5, 52]. Проте, якщо в концепції У. Бека така суспільна підтримка процесів індивідуалізації телеологічна, то в концепції А. Турена телеологічність цих процесів не розкрита. За У. Беком, телеологічність процесів індивідуалізації у високодиференційованому суспільстві полягає в необхідності індивідом брати на себе частину функцій соціальних інститутів. Саме на перетині суспільних та індивідуальних прагнень індивідом використовувати процеси індивідуалізації, на думку А. Турена, можливе формування майбутніх конфліктів. Отриману соціальну свободу індивід переживає як особисту свободу і прагне будувати свою особисту історію. «Сучасні конфлікти не залежать від власності на засоби виробництва, вони залежать від привласнення індивідуалізації. Дехто вважає, що бути індивідом означає бути вільним від пригнічення партикулярних груп і мати можливість насолоджуватися перевагами масового споживання та комунікації» [5, 53].

Актуальною теоретичною проблемою вважаємо використання зазначених концепцій для аналізу конфліктних тенденцій сучасного українського суспільства, що мають нетривалу історію. Формування цих тенденцій активізувалося після здобуття Україною незалежності. Концепція, подана У. Беком, демонструє суспільство розвиненого соціального контролю, злагодженої роботи соціальних інститутів. Розвиток українського суспільства за останні десятиліття характеризується дестабілізацією суспільної системи, тому під час аналізу конфліктних тенденцій сучасного українського суспільства більш адекватною необхідно вважати концепцію Р. Дарендорфа. Оскільки поняття, які використовує Р. Дарендорф для визначення передумов соціальної індивідуалізації: соціальна аномія, соціальна гіпермобільність, послаблення соціальної ролі трудового життя, послаблення впливу лігатур на здійснення соціально важливого вибору індивідів, дестабілізація соціальних класів та ін., розкривають симптоми соціальних проблем сучасного українського суспільства. Найбільша суперечливість щодо аналізу конфліктних тенденцій у сучасному українському соціумі полягає у тому, що український світогляд та соціальна практика (у цьому контексті цей термін

використовується як соціальне поле для соціальної індивідуальної дії) формувалися на перетині двох типів світогляду, двох типів соціальної дії.

Щодо неучасті у панівних відносинах як форми індивідуалізації сучасного соціального конфлікту, то сама по собі неучасть у панівних відносинах більшою мірою не притаманна українським соціальним реаліям (хоча й існує значна кількість недержавних, громадських організацій, проте реальний їх вплив на суспільні процеси не значний).

В інтерпретації української соціальної реальності простежується певна суперечність. З одного боку, соціально активне населення прагне вступати в офіційні, владні організації та структури і за їх допомогою змінювати основи соціального буття, прикладом може бути поява великої кількості політичних партій. З другого боку, пасивне населення бездіяльне, швидше у стані глибокої соціальної апатії, за якої бездіяльність не призводить до певних конструктивних, раціональних наслідків.

Тенденції до соціальної індивідуалізації та індивідуалізації сучасного соціального конфлікту як соціальні процеси стають значно поширеними як у суспільствах з традиційною індивідуалістською орієнтацією та ідеологією, так і в суспільствах з традиційною колективістською світоглядною парадигмою. Проте під час теоретичного аналізу цих процесів орієнтація на певний світогляд та ідеологію втрачає методологічний сенс в умовах кроскультурних процесів. Осмислення тенденцій соціальної індивідуалізації та індивідуалізації сучасного соціального конфлікту має значну традицію в соціогуманітарних науках, але, на нашу думку, найбільш адекватними та ґрунтовними є концепції Р. Дарендорфа, У. Бека та А. Турена. Концепція Р. Дарендорфа розглядає тенденції до соціальної індивідуалізації та індивідуалізації сучасного соціального конфлікту як деструктивні соціальні процеси, а передумови, форми та наслідки індивідуалізації сучасного соціального конфлікту аналізуються в негативному контексті. А. Турен та У. Бек визначають соціальну індивідуалізацію як необхідність у високодиференційованому суспільстві соціальними інститутами передавати індивіду ряд своїх функцій. Проте А. Турен та У. Бек занепокоєні можливими конфліктами, коли індивід не буде враховувати соціальну обумовленість. Концепції Р. Дарендорфа, У. Бека та А. Турена в багатьох теоретичних аспектах пересікаються, однак за своєю сутністю осмислюють різні за рівнем розвитку суспільні системи. Так, Р. Дарендорф аналізує слабо розвинуті суспільні системи, яким притаманні соціальна аномія, послаблення ролі лігатур, дестабілізація соціальних класів та угруповань. Натомість У. Бек та А. Турен аналізують більш розвинуті суспільні системи, в яких гармонійно функціонують соціальні інститути, розвиваються соціальні спільності. Така поліаспектність цих концепцій дозволяє інтерпретувати процеси соціальної індивідуалізації та індивідуалізації сучасного соціального конфлікту в значному діапазоні соціальних форм та прояву. Найбільш адекватною для аналізу тенденцій до соціальної індивідуалізації та індивідуалізації соціального конфлікту в умовах сучасних українських соціальних реалій є концепція Р. Дарендорфа. У статті

здійснений інтуїтивний аналіз зазначених тенденцій в українському суспільстві, але, очевидно, що ця теоретична проблематика потребує подальшого осмислення і надалі привертатиме увагу дослідників соціогуманітарних наук.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунд Бауман. – М. : «Логос», 2002. – 390 с.
2. Бек. У. Собственная жизнь в развязанном мире: индивидуализация, глобализация и политика. [Электронный ресурс] / У. Бек. – Режим доступа : http://www.soc.pu.ru/publications/pts/bek_3.shtml.
3. Вернер З. Почему нет социализма в Соединенных Штатах? / Зомбарт Вернер. – Международный центр науки, Искусство & Press, Inc., 1976. – 187 с.
4. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою : лекції на тему політичної свободи у ХХІ ст. / Ральф Дарендорф; пер. з нім. А. Орган. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 109 с.
5. Турен А. Социальные изменения двадцатого столетия / А. Турен // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2. – № 4. – С. 49–54.
6. Darendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society. Stanford : Stanford Univ. Press. 1965. – 350 p.

РЕЗЮМЕ

И. Ю. Клевец. Тенденции индивидуализации современного социального конфликта.

В статье проанализированны тенденции социальной индивидуализации и индивидуализации современного социального конфликта сквозь призму концепций Р. Дарендорфа, У. Бека, А. Турена. Эти концепции объединены в два концепты, которые имеют различную логику интерпритационной схемы тенденций социальной индивидуализации, а также индивидуализации современного социального конфликта.

Ключевые слова: *социальный конфликт, социальная индивидуализация, «институциональная индивидуализация», лигатуры, индивидуализация современного социального конфликта.*

SUMMARY

I. U. Klevets. The Tendencies of Individualization of the Modern Social Conflict.

The article analyzes social trends of individualization and personalization of contemporary social conflict through the prism of concepts R. Dahrendorf, U. Beck, A. Turen. These concepts combined in two concepts that are developing differently interpretatsionnye scheme of social trends of individualization and personalization of contemporary social conflict.

Key words: *social conflict, social individualization, institutional individualization, ligatures, individualization of the modern social conflict.*